

УДК 544.725.7[628.316.12:547.233.4]

**М. М. Балакіна, Д. Д. Кучерук, З. М. Шкавро,
М. В. Александров, академік НАН України В. В. Гончарук**

Очищення стічних вод від амонійних сполук

Досліджено процес очищення амонієвмісних вод зворотним осмосом низького тиску із застосуванням мембрани ESPA-1. Показано, що процес ефективний при прийнятному виході пермеату (~70%) лише до вмісту амонію у вихідній воді близько 400 мг/дм³. Визначено робочі характеристики мембрани.

Амонієвмісні стічні води підлягають ретельному очищенню, оскільки являють собою серйозну загрозу для підземних і поверхневих вод внаслідок здатності забруднюючих речовин переноситися на величезні відстані від місць скидання [1, 2]. Так, наприклад, вміст амонійного азоту у воді багатьох підземних і поверхневих джерел на території Львівської області перевищує гранично допустиму концентрацію (ГДК) для питної води в 5–12 разів [3]. потрапляючи в природні водойми, сполуки амонію стимулюють їх евтрофікацію, яка згубно діє на гідробіонтів [4, 5]. Для людини небезпека амонійних сполук криється в їх здатності трансформуватися в організмі у нітрати та нітрити [4]. Навіть амонієвмісні води, що надходять до міської каналізаційної системи, повинні задовольняти певні вимоги для запобігання змін параметрів технологічного процесу біологічного очищення стічних вод, оскільки азот — компонент матеріалу клітин мікроорганізмів [6].

Амонійні сполуки містяться у поверхневих стоках із сільгоспугідь, де використовуються амонійні добрива, в стічних водах тваринницьких комплексів, підприємств хімічної, коксохімічної, азотно-тукової й інших галузей промисловості, комунальних стічних водах і в дренажних водах полігонів депонування твердих побутових відходів [1, 2, 4, 6, 7].

Серед методів очищення амонієвмісних вод відомі такі: біологічна нітрифікація-денітрифікація, аерація повітрям, іонний обмін на кліноптилоліті, хлорування, озонування, електрохімічне окиснення [8, 9], але кожен з них має свої недоліки. Згадується також зворотний осмос [9].

Останніми часом все більшого поширення набуває так званий зворотний осмос низького тиску, при якому енергетичні витрати значно менші [10]. Величезна різноманітність зворотноосмотичних мембран збагатилася новим їх класом — мембранами низького тиску, до яких належать, зокрема, і мембрани марки ESPA-1 (Co ND HYDRANAUTICS, США) — світовий лідер серед високопродуктивних поліамідних мембран такого типу [11].

© М. М. Балакіна, Д. Д. Кучерук, З. М. Шкавро, М. В. Александров, В. В. Гончарук, 2013

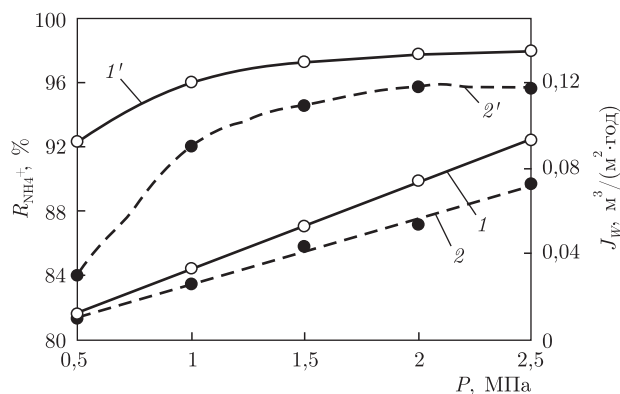

Рис. 1. Вплив тиску на питому продуктивність мембрани ESPA-1 (криві 1, 2) і її затримуючу здатність за іонами NH_4^+ (криві 1', 2') при вихідному вмісті іонів NH_4^+ 100 (криві 1, 1') і 1000 (криві 2, 2') мг/дм^3

Зважаючи на надзвичайну актуальність проблеми очищення вод, що містять сполуки амонію, за мету дослідження було обране визначення можливостей зворотного осмосу низького тиску з використанням мембрани марки ESPA-1 при вилученні іонів NH_4^+ із забруднених стічних вод.

Характеристики зазначеної мембрани досліджувалися в інтервалі вихідних концентрацій іонів NH_4^+ від 100 до 1000 мг/дм^3 у лабораторній комірці тупікового типу з перемішуванням при $\text{Re} = 7100$. Перед проведенням досліджень мембрана опресовувалася фільтруванням дистильованої води під тиском 2,5 МПа до постійних значень питомої продуктивності. Вміст іонів NH_4^+ у вихідній й очищеній воді (пермеаті) визначався фотометруванням з реактивом Неслера [12].

Тиск (P) — рушійна сила баромембранних процесів, одним з яких є зворотний осмос. Він визначає такі важливі технологічні макрохарактеристики мембрани, як ефективний водний потік (проникність мембрани, або її питома продуктивність J_w) і затримуюча здатність (R), яка завжди абсолютно конкретна для визначеної мембрани та визначеної речовини.

Для вибору робочого тиску досліджувався вплив тиску на питому продуктивність і затримуючу здатність мембрани відносно іонів амонію ($R_{\text{NH}_4^+}$) при їх вихідному вмісті ($C_{\text{NH}_4^+}$) 100 і 1000 мг/дм^3 . Результати цих досліджень наведені на рис. 1.

В інтервалі значень тиску від 0,5 до 2,5 МПа в обох випадках питома продуктивність мембрани зростає за лінійною залежністю — від 0,0117 до 0,0929 $\text{м}^3/(\text{м}^2 \cdot \text{год})$ при вихідній концентрації амонію 100 мг/дм^3 (див. криву 1 на рис. 1) і від 0,0095 до 0,0724 $\text{м}^3/(\text{м}^2 \cdot \text{год})$ при вмісті амонію 1000 мг/дм^3 (див. криву 2 на рис. 1). Лінійна залежність J_w від P свідчить про відсутність усадочних і концентраційних явищ за умов проведення експерименту.

Затримуюча здатність мембрани при $P = 0,5$ МПа і вихідному вмісті іонів NH_4^+ ($C_{\text{вих}}$) 100 мг/дм^3 дорівнює 92,3, при вмісті 1000 мг/дм^3 — 84,0%. З підвищенням тиску в обох випадках спостерігається збільшення $R_{\text{NH}_4^+}$, і в інтервалі значень P 1,5–2,0 МПа досягаються практично постійні її значення — в першому випадку ~ 98 , у другому — $\sim 95\%$ (див. криві 1' і 2' на рис. 1).

Одержані результати показують, що при очищенні амонієвмісних вод мембраною ESPA-1 за робочий може бути обраний тиск 1,5–2,0 МПа, оскільки подальше його зростання не приводить до збільшення $R_{\text{NH}_4^+}$, тоді як чим менший тиск, тим нижчі енергетичні витрати на проведення процесу та простіше технологічне обладнання.

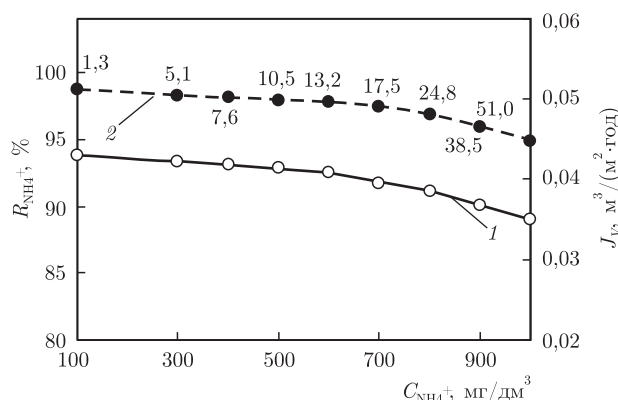

Рис. 2. Вплив вихідного вмісту іонів NH_4^+ на питому продуктивність мембрани ESPA-1 (крива 1) й її затримуючу здатність за іонами NH_4^+ (крива 2) при $P = 1,5$ МПа. Біля відповідних значень $R \text{ NH}_4^+$ вказано вміст іонів NH_4^+ (мг/дм³) в пермеаті

При збільшенні вихідного вмісту іонів NH_4^+ питома продуктивність мембрани в діапазоні їх концентрацій 100–800 мг/дм³ повільно знижується від 0,0430 до 0,0386 м³/(м² · год), надалі падіння J_W відбувається дещо інтенсивніше і при $C \text{ NH}_4^+ = 1000$ мг/дм³ J_W дорівнює 0,0350 м³/(м² · год), що становить 18% від вихідної (див. криву 1 на рис. 2). Така залежність J_W від $C \text{ NH}_4^+$ пояснюється зростанням осмотичного тиску, що знижує ефективний діючий тиск і тим самим — питому продуктивність.

Затримуюча здатність мембрани по відношенню до іонів NH_4^+ в інтервалі їх концентрацій 100–600 мг/дм³ залишається практично постійною і становить ~98%. З подальшим підвищенням вмісту NH_4^+ $R \text{ NH}_4^+$ починає помітно знижуватись і при $C \text{ NH}_4^+ = 1000$ мг/дм³ $R \text{ NH}_4^+ = 94,9\%$ (див. криву 2 на рис. 2). Зниження $R \text{ NH}_4^+$ викликане зростанням потоку іонів NH_4^+ через мембрану. Внаслідок збільшення $C \text{ NH}_4^+$ і погіршення $R \text{ NH}_4^+$ підвищується вміст іонів NH_4^+ у пермеаті (див. рис. 2), і при $C \text{ NH}_4^+ \geq 810$ мг/дм³ він починає перевищувати ГДК на скидання стічних вод у міську каналізацію (20 мг/дм³ амонійного азоту, або 25,97 мг/дм³ за іонами NH_4^+).

Дослідження впливу відбору пермеату (конверсії k) на характеристики мембрани дозволяє уточнити межу придатності досліджуваної мембрани для очищення амонієвмісних вод. Питома продуктивність мембрани при всіх досліджених вихідних концентраціях іонів NH_4^+ не зазнає істотних змін (див. криві 1–4 на рис. 3). При цьому затримуюча здатність мембрани відносно іонів NH_4^+ зі збільшенням кількості відібраного пермеату помітно знижується (див. криві 1'–4' на рис. 3), що призводить до зростання концентрації іонів NH_4^+ у пермеаті, значення якої наведені в табл. 1. З одержаних даних випливає важливий висновок: очищення амонієвмісних вод зворотньоосмотичною мембраною низького ти-

Таблиця 1. Залежність вмісту іонів NH_4^+ у пермеаті від його відбору при $P = 1,5$ МПа

Показник	$C \text{ NH}_4^+$, мг/дм ³	k , %						
		20	30	40	50	60	70	80
Вміст іонів NH_4^+ у пермеаті, мг/дм ³	300	5,1	8,1	11,1	11,4	12,9	18,3	27,9
	400	7,6	8,4	8,8	9,6	12,0	20,0	32,4
	500	10,5	18,4	28,5	30,0	35,2	42,5	58,0
	700	17,5	38,5	43,4	46,9	59,5	70,7	88,2

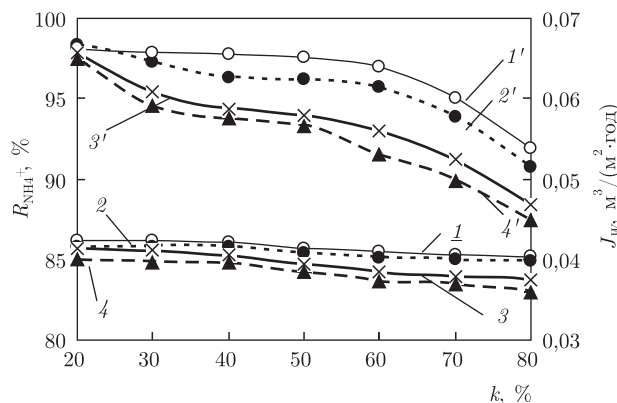

Рис. 3. Вплив конверсії пермеату на питому продуктивність мембрани ESPA-1 (криві 1–4) й її затримуючу здатність за іонами NH_4^+ (криві 1'–4') при вихідному вмісті іонів NH_4^+ ($\text{мг}/\text{дм}^3$): 300 (криві 1, 1'), 400 (криві 2, 2'), 500 (криві 3, 3') і 700 (криві 4, 4') при $P = 1,5$ МПа

ску ESPA-1 при прийнятному виході пермеату ($>70\%$) можливе лише до вмісту амонію у вихідній воді ≤ 400 $\text{мг}/\text{дм}^3$. При більших вихідних концентраціях амонію зазначена мембрана неефективна – при $C \text{NH}_4^+ = 500$ $\text{мг}/\text{дм}^3$ очищення можливе до $k = 37\%$, при $C \text{NH}_4^+ = 700$ $\text{мг}/\text{дм}^3$ – до $k = \sim 24\%$. Отже, при $C \text{NH}_4^+ \geq 400$ $\text{мг}/\text{дм}^3$ зворотному осмосу має передувати інший процес, здатний істотно знизити вміст іонів NH_4^+ , наприклад, реагентний з одержанням струвіту – цінного мінерального добрива [13].

Оскільки у лужному середовищі частина іонів амонію існує в формі вільного аміаку, очевидна необхідність вивчення залежності J_w і $R_{\text{NH}_4^+}$ мембрани ESPA-1 від рН вихідних розчинів. Результати дослідження робочих характеристик мембрани в інтервалі значень рН від 4 до 10 наведені на рис. 4. Значення питомої продуктивності мембрани при всіх досліджених значеннях рН для обох вихідних концентрацій амонію відносно стабільні (див. криві 1, 2 на рис. 4, а). На відміну від J_w , затримуюча здатність мембрани після досягнення рН 8 починає різко погіршуватися (див. криві 1', 2' на рис. 4, а), що спричиняє зростання кількості іонів NH_4^+ у пермеаті.

Виявлена залежність пояснюється збільшенням кількості аміаку при значеннях рН > 7 . За даними [12], відсотковий вміст вільного аміаку в розчинах залежно від їх рН відображається кривою 3 (див. рис. 4, б). За нашими розрахунками, згідно з цією залежністю, кількість аміаку при $C \text{NH}_4^+ = 1000$ $\text{мг}/\text{дм}^3$ при рН 7 становить 5,3, при рН 8 – вже 51,0, при рН 9 – 348 і при рН 10 – 845 $\text{мг}/\text{дм}^3$. Відповідно зменшується вміст NH_4^+ іонів (див. криві 4, 4' на рис. 4, в). Тобто вже при рН 8 у розчині міститься приблизно на порядок більше аміаку, ніж при нейтральних рН, який набагато краще проходить крізь зворотноосмотичну мембрану та розчиняється в пермеаті. Ці розрахунки та висновки ілюструє залежність рН пермеату від рН вихідної води (див. криву 5 на рис. 4, в).

Таким чином, проведені дослідження показали, що зворотний осмос низького тиску з використанням мембрани ESPA-1 проявляє високу ефективність при очищенні стічних вод від амонійних сполук за умов їх вихідного вмісту до 400 $\text{мг}/\text{дм}^3$. При їх більших вихідних концентраціях зворотному осмосу повинен передувати інший процес, який здатний істотно знизити вміст іонів NH_4^+ , наприклад, реагентний з одержанням мінерального добрива. Очищення доцільно здійснювати при робочому тиску 1,5–2,0 МПа, виході пермеату $\sim 70\%$ в інтервалі рН 4–8.

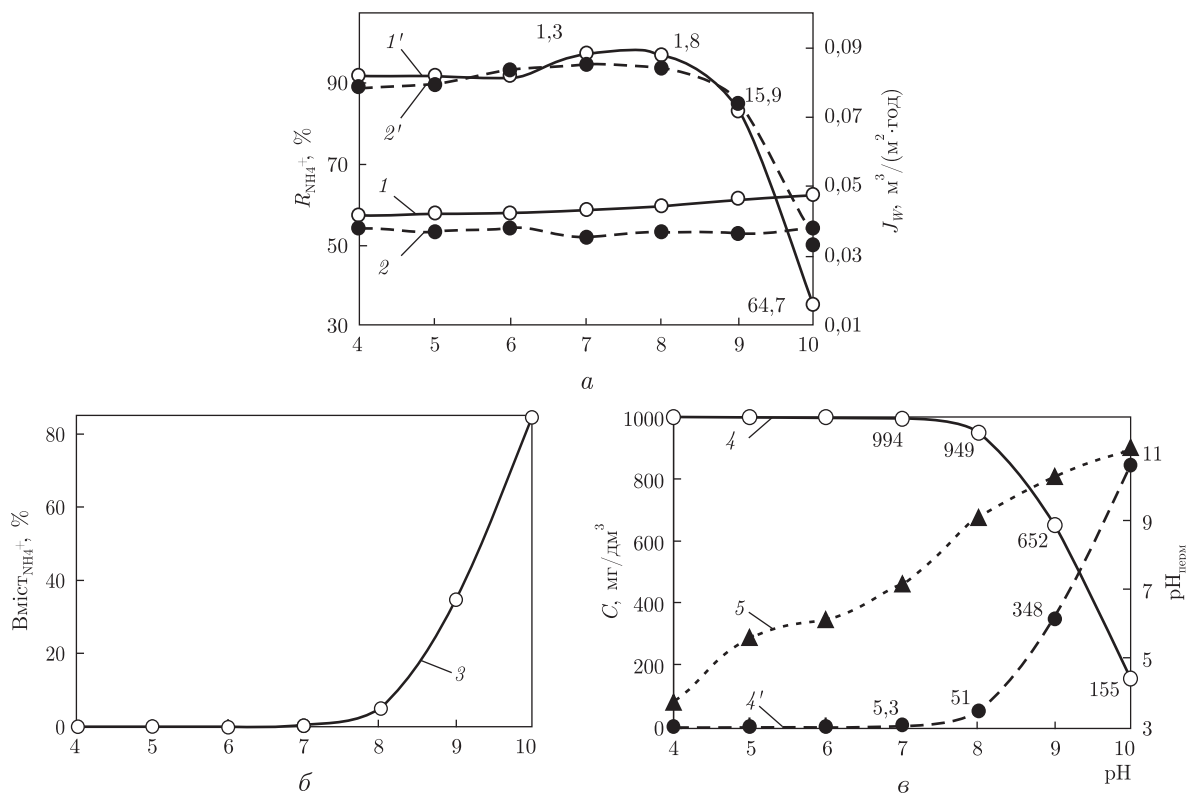

Рис. 4. Вплив рН вихідних розчинів концентрацією 100 (криві 1, 1') і 1000 (криві 2, 2') мг/дм³ на питому продуктивність (криві 1, 2) і затримуючу здатність мембрани ESPA-1 за іонами NH_4^+ (криві 1', 2') при $P = 1,5$ МПа (а) (біля відповідних значень $R_{NH_4^+}$ вказано вміст іонів NH_4^+ (мг/дм³) в пермеаті); кількісний відсоток вільного аміаку залежно від рН середовища (крива 3) (б); кількість іонів NH_4^+ (крива 4) і вільного аміаку (крива 4') у водному розчині концентрацією 1000 мг/дм³ за іонами NH_4^+ , а також рН пермеату залежно від рН вихідної води (крива 5) (в)

1. Акинин Н. И. Промышленная экология: принципы, подходы, технические решения. – Долгопрудный: ИД “Интеллект”, 2011. – 312 с.
2. Химия окружающей среды / Под ред. Т. И. Хаханиной. – Москва: Высш. образование, 2009. – 130 с.
3. Сакалова Г. В., Чорномаз Н. Ю., Мальований М. С. Очищення питної води від іонів амонію природними сорбентами. Технологічні аспекти // Хім. промисловість України. – 2010. – № 6. – С. 15–18.
4. Астафьева Л. С. Экологическая химия. – Москва: ИЦ “Академия”. 2006. – 224 с.
5. Воронов Ю. В., Алексеев Е. В., Саломеев В. П. Водоотведение. – Москва: ИНФРА-М, 2012. – 415 с.
6. Гидрохимические показатели состояния окружающей среды: справочные материалы / Под ред. Т. В. Гусевой. – Москва: ФОРУ ИНФРА-М, 2007. – 192 с.
7. Ивчатов А. Л., Малов В. И. Химия и микробиология воды. – Москва: ИНФРА-М, 2006. – 218 с.
8. Хенце М., Армоэс П., Ля-Кур-Янсен И., Арван Э. Очистка сточных вод. – Москва: Мир, 2006. – 480 с.
9. Яковлев С. В., Воронов Ю. В. Водоотведение и очистка сточных вод. – Москва: АСВ, 2002. – 704 с.
10. Ozaki H., Li H. Rejection of organic compound by ultra-low pressure osmosis membrane // Water Research, 2002. – 36. – P. 123–130.
11. Мембранные элементы серии ESPA. – Каталог Со HYDRANAUTICS, 2000. – 8 с.
12. Новиков Ю. В., Ласточкина К. О., Болдина З. И. Методы исследования качества воды водоемов. – Москва: Медицина, 1990. – 400 с.

Інститут колоїдної хімії та хімії води
ім. А. В. Думанського НАН України, Київ

Надійшло до редакції 09.10.2012

М. Н. Балакина, Д. Д. Кучерук, З. Н. Шкавро, М. В. Александров,
академик НАН Украины **В. В. Гончарук**

Очистка сточных вод от аммонийных соединений

Исследован процесс очистки аммониесодержащих вод обратным осмосом низкого давления с применением мембраны ESPA-1. Показано, что процесс эффективен при приемлемом выходе пермеата (~70%) только до содержания аммония в исходной воде около 400 мг/дм³. Определены рабочие характеристики мембраны.

M. N. Balakina, D. D. Kucheruk, Z. N. Shkavro, M. V. Alexandrov,
Academician of the NAS of Ukraine **V. V. Goncharuk**

The purification of wastewater from ammonium compounds

The process of purification of ammonium-containing waters by low-pressure reverse osmosis using the membrane ESPA-1 is investigated. It is shown that the process is effective with an acceptable outlet permeate (~70%) only to the content of ammonia in the source water near 400 mg/dm³. The performances of the membrane are determined.